

ANNA PAWLAK

University of Economics and Human Sciences in Warsaw

Akademia Ekonomiczno-Humanistyczna w Warszawie

a.pawlak@vizja.pl

ORCID 0000-0001-6112-8743

Communication skills of a judge and the right to a fair trial

Kompetencje komunikacyjne sędziego a prawo do rzetelnego procesu sądowego

ABSTRACT

The aim of the work is to answer the question – do the communication competences of the judge affect the implementation of the right to a fair trial? The research methods that have been used include analysis and criticism of the literature, court judgments and legal acts, analysis and synthesis, generalization and inference, which are the basis of the process of cognitive cognition. The author presents the right to a fair trial referring to art. 6 par. 1 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, as well as to Art. 45 of the Constitution of the Republic of Poland, also based on the jurisprudence of the ECtHR and the Constitutional Tribunal. There are two important aspects of the right to a fair trial: 1. The right to present arguments of the parties which are important to the case and on the other hand, to listen to these arguments by the court, 2. the right to a clear disclosure of the motives of the court decision. The court is a place where the communication takes place, numerous interactions between people, which is why the right to a fair trial must take into account the need for rational communication by its participants. The author argues that the communication competence of the judge affects the realization of the right to a fair trial.

KEYWORDS: *communication skills of a judge, the right to a fair trial*

STRESZCZENIE

Cel pracy stanowi odpowiedź na pytanie – czy kompetencje komunikacyjne sędziego mają wpływ na realizację prawa do rzetelnego procesu. Metody badawcze, która zastosowano, to analiza i krytyka piśmiennictwa, wyroków sądowych oraz aktów prawnych, analiza i synteza, uogólnianie i wnioskowanie jako oparcie w procesach poznania myślowego. Autor przedstawia prawo do rzetelnego procesu, nawiązując do art. 6 ust. 1 Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, a także do art. 45 Konstytucji RP, bazując na orzecznictwie ETPCz oraz Trybunału Konstytucyjnego. Na podkreślenie zasługują dwa aspekty prawa do rzetelnego procesu: 1. prawo do przedstawienia przez strony argumentów mających istotne znaczenie dla rozstrzygnięcia sprawy, a także ich wysłuchania przez sąd, 2. prawo do czytelnego ujawniania motywów rozstrzygnięcia sądowego. Sąd jest miejscem, w którym dokonuje się komunikacja, liczne interakcje międzyludzkie, dlatego też prawo do rzetelnego procesu musi uwzględniać potrzebę racjonalnego komunikowania się przez jego uczestników. Autor stawia tezę, że od kompetencji komunikacyjnych sędziego, rozpatrującego daną sprawę w dużej mierze zależy realizacja prawa do rzetelnego procesu sądowego.

SŁOWA KLUCZOWE: *kompetencje komunikacyjne sędziego, prawo do rzetelnego procesu.*

Wstęp

Cel pracy stanowi odpowiedź na pytanie – czy kompetencje komunikacyjne sędziego mają wpływ na realizację prawa do rzetelnego procesu. Autor stawia hipotezę, że by mówić o realizacji prawa do rzetelnego procesu, proces ten musi być prowadzony przez sędziów o wysokich kompetencjach komunikacyjnych. Przy czym zawężono podjęte badania do procedury cywilnej (z wyłączeniem karnej i administracyjnej). Nawet bardzo dobrze napisane prawo postępowania przed sądami cywilnymi – zdaniem autora – nie stanowi gwarancji zapewnienia społeczeństwu rzetelnego prowadzenia spraw cywilnych.

Praca odpowiada ponadto na szczegółowe problemy badawcze: 1. czym jest i jakie warunki winien spełniać rzetelny proces, na podstawie regulacji prawnych oraz orzecznictwa krajowego i międzynarodowego; 2. jakie

kompetencje powinni posiadać sędziowie i w jaki sposób wpływają one na realizację prawa do rzetelnego procesu.

W pracy zastosowano metody badawcze zmierzające do skoordynowania sposobu postępowania z zakładanym celem badań, do których zalicza się: analizę i krytykę piśmiennictwa, wyroków sądowych oraz aktów prawnych, analizę i syntezę, uogólnianie i wnioskowanie jako oparcie w procesach poznania myślowego.

Prawo do rzetelnego procesu

Prawo do rzetelnego procesu wpisuje się w koncepcję sprawiedliwości proceduralnej, a więc legitymowania rozstrzygnięć sądowych regułami proceduralnymi. Koncepcja rzetelnego i uczciwego procesu wyrasta z przekonania, że prawo materialne może być realizowane w granicach reguł wyznaczonych przez tzw. czystą sprawiedliwość proceduralną (Morawski, 2003, s. 217–218). Komunikacja zachodząca podczas rozprawy sądowej powinna być prowadzona według reguł dających maksimum gwarancji uczciwości i rzetelności rozpatrzenia sprawy.

Konieczność zapewnienia stronom postępowania cywilnego rzetelnego procesu wynika zarówno ze standardów międzynarodowych, jak i prawa krajowego. Prawo do rzetelnego procesu zapisane zostało w art. 6 ust. 1 Konwencji z 4 listopada 1950 r. o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności (Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284). W doktrynie wskazuje się, iż w Konwencji prawo do rzetelnego procesu zostało uznane wręcz za jedną z gwarancji prawa do sądu (Pietrkowski, 2005, s. 37). Prawo to zostało dookreślone przez liczne orzeczenia Europejskiego Trybunału Praw Człowieka. ETPCz podkreśla ogromne znaczenie tego prawa dla prawidłowego funkcjonowania mechanizmów demokratycznych, w związku z czym musi być ono szeroko interpretowane (Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z 24 lipca 2003 r. w sprawie Ryabkh v. Rosja, skarga nr 52854/99, § 34, LEX nr 80331). Zgodnie z orzecznictwem Trybunału prawo do rzetelnego procesu obejmuje także uprawnienia, które nie zostały wprost wskazane w art. 6 Konwencji, lecz wywodzą się z samej „fundamentalnej idei”,

a także z tzw. koncepcji słuszności (Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z 21 lutego 1975 r. w sprawie *Golder v. Wielka Brytania*, skarga nr 4451/70, § 28, LEX nr 80789).

ETPCz podkreśla, że procedura sądowa ma zapewniać właściwy wymiar sprawiedliwości, realizację zasady pewności prawnej, a strony mają prawo oczekiwać, iż będzie ona stosowana (Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z 26 maja 2009 r. w sprawie *Batsanina v. Rosja*, skarga nr 3932/02, § 25, LEX nr 496651). Z orzeczeń Trybunału wynika jasny przekaz wskazujący, że z rzetelnym procesem łączy się „prawo stron procesu do przedstawienia argumentów mających, ich zdaniem, istotne znaczenie dla rozstrzygnięcia sprawy. Jest ono skuteczne tylko w razie faktycznego wysłuchania tych argumentów przez sąd, a więc ich odpowiedniego rozważenia” (Nowicki, 2010). Z wyrażonego prawa do rzetelnego sądu wynika obowiązek sądu do zbadania wniosków, argumentów i dowodów, przedstawionych przez strony, bez uprzedniego przesądzania o ich znaczeniu dla sprawy (Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z 23 lipca 1968 r. belgijska sprawa językowa, skargi nr 1474/62, 1691/62, 1769/63, 1994/63 i 212/64).

Zagwarantowanie prawa do rzetelnego procesu powinno stać się podstawą funkcjonowania sądownictwa państw – stron Konwencji. W polskiej doktrynie postuluje się, by wykorzystywać tę zasadę w prawie krajowym do niwelowania nierzadko występującego rozdźwięku między literą a duchem prawa. Jak wskazuje M. Gąsiorowska: „Czasem zamiast zasłaniać się treścią przepisu Kodeksu postępowania cywilnego, sąd powinien rozważyć, czy dana sytuacja nie stanowi ograniczenia prawa do sądu” (Gąsiorowska, 2013, s. 14). Rozwiązania proceduralne, które ograniczają możliwość wyrażenia swoich racji przez stronę w postępowaniu przed sądem krajowym, winny być przez sąd interpretowane ostrożnie, przede wszystkim z uwzględnieniem istoty praw człowieka i ich ochrony.

Prawo do rzetelnego procesu sądowego znajduje swoje źródła także w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. Nr 78, poz. 483 ze zm.). Artykuł 45 Konstytucji ustanawia zasadę prawa do sądu, wprowadzając koncepcję rzetelnego, sprawiedliwego procesu, poprzez pod-

kreślenie, że każdy ma prawo do „sprawiedliwego i jawnego rozpatrzenia sprawy”. Trybunał Konstytucyjny w wyroku z 9 czerwca 1998 r. wskazuje, że na konstytucyjne prawo do sądu składają się: „1) prawo dostępu do sądu, tj. prawo uruchomienia procedury przed sądem – organem o określonej charakterystyce (niezależnym, bezstronnym i niezawisłym); 2) prawo do odpowiedniego ukształtowania procedury sądowej, zgodnie z wymogami sprawiedliwości i jawności; 3) prawo do wyroku sądowego, tj. prawo do uzyskania wiążącego rozstrzygnięcia danej sprawy przez sąd” (Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 9 czerwca 1998 r., sygn. K 28/97, OTK 1998, nr 4, poz. 50, podobnie również Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 16 marca 1999 r., sygn. K 19/98, OTK 1999, nr 3, poz. 36). W powyższym ujęciu drugi element prawa do sądu określony może zostać jako prawo do rzetelnego procesu, prowadzonego na podstawie o ustalonych reguł proceduralnych, które w sposób racjonalny układają komunikację na sali sądowej. Współcześnie, właśnie pod wpływem aksjologii konstytucyjnej, wyodrębnia się zasadę rzetelnego postępowania, jako jedną z naczelných zasad postępowania sądowego (Łazarska, 2012, s. 44).

Trybunał Konstytucyjny w wielu swoich orzeczeniach wskazuje, kiedy proces jest rzetelny – m.in. w wyroku z 23 października 2006 r. podkreśla, iż „sprawiedliwa procedura sądowa powinna zapewniać stronom uprawnienia procesowe stosowne do przedmiotu prowadzonego postępowania. Zgodnie z wymogami rzetelnego procesu uczestnicy postępowania muszą mieć realną możliwość przedstawienia swych racji, a sąd ma obowiązek je rozważyć” (Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 23 października 2006 r., sygn. K 42/04, OTK-A 2006, nr 9, poz. 125; zob. także: wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 16 marca 1999 r., sygn. SK 19/98, OTK ZU 1999, nr 3, poz. 36; czy wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 13 maja 2002 r., sygn. SK 32/01, OTK ZU 2002, nr 3, poz. 31). Trybunał Konstytucyjny jako na gwarancję rzetelnego procesu wskazuje więc na prawo do wysłuchania, przedstawienia swoich racji, które następnie muszą być przez sąd rozważone. Przejawem prawa do wysłuchania w polskiej procedurze cywilnej jest m.in. instytucja prawa do obrony, obowiązek udzielenia głosu stronom przed zamknięciem rozprawy czy zasada, według której wyrok może być wydany przez sędziów,

przed którymi przeprowadzona została rozprawa poprzedzająca bezpośrednio wydanie wyroku (Pietrkowski, 2009, s. 32).

Drugim niezmiernie istotnym komponentem rzetelności procesu jest czytelne ujawnianie motywów rozstrzygnięcia, tak by możliwa była weryfikacja sposobu myślenia składu sędziowskiego. Zarówno Sąd Najwyższy, jak i Trybunał Konstytucyjny podkreślają doniosłe znaczenie uzasadnień sądowych. Sąd Najwyższy, w jednym z orzeczeń, podnosi, iż „rolą orzecznictwa sądowego (...) nie jest tylko i wyłącznie merytoryczne rozstrzygnięcie konkretnej, indywidualnej sprawy. W pojęciu «wymiaru sprawiedliwości», w rozumieniu przepisów konstytucyjnych i zaakceptowanych przez Polskę norm prawa międzynarodowego (szczególnie dotyczącego praw człowieka) mówiących o «prawie do sprawiedliwego sądu», kryje się znacznie więcej. Najkrócej rzecz biorąc, chodzi przede wszystkim o to, by dla wszystkich było wyraźne i niewątpliwie widoczne, iż w wyniku postępowania przed sądem zapadło najszlachetniejsze i najbardziej odpowiadające prawu rozstrzygnięcie. Jednym ze środków służących osiągnięciu tego celu jest wyczerpujące i wszechstronne (zarówno z merytorycznego, jak i z prawnego punktu widzenia) uzasadnienie orzeczenia (...)» (Wyrok Sądu Najwyższego z 16 lutego 1994 r., sygn. III ARN 2/94, OSNP 1994, nr 1, poz. 2).

Jak wskazuje Trybunał Konstytucyjny w Wyroku z 16 stycznia 2006 r. (sygn. SK 30/05, OTK-A 2006, nr 1, poz. 2), podstawowym instrumentem zapewniającym realizację prawa do rzetelnego sądu jest uzasadnianie orzeczeń sądowych. Rzetelne uzasadnienie służy akceptacji wydanego rozstrzygnięcia, a także wpływa na budowanie zaufania społecznego do instytucji wymiaru sprawiedliwości.

Trybunał Konstytucyjny podkreśla, iż „uzasadnianie orzeczeń sądowych jest decydującym komponentem prawa do rzetelnego sądu, jako konstytucyjnie chronionego prawa jednostki. Uzasadnienie sądowe: a) wymusza samokontrolę sądu, który musi wykazać, że orzeczenie jest materialnie i formalnie prawidłowe oraz odpowiada wymogom sprawiedliwości; b) dokumentuje argumenty przemawiające za przyjętym rozstrzygnięciem; c) jest podstawą kontroli zewnętrznej przez organy wyższych instancji; d) służy indywidualnej akceptacji orzeczenia; e) umacnia poczucie zaufania społecz-

nego i demokratycznej kontroli nad wymiarem sprawiedliwości; f) wzmacnia bezpieczeństwo prawne” (postanowienie Trybunału Konstytucyjnego z 11 kwietnia 2005 r., sygn. SK 48/04, OTK-A 2005, nr 4, poz. 45).

W ujęciu komunikacyjnym uzasadnienie stanowi element dialogu, komunikacji sędziego zarówno z adresatem decyzji, jak i jej innymi odbiorcami. Należy więc stwierdzić, iż czytelne, a więc komunikatywne, spójne i kompletne uzasadnienie wpływa na prawo do rzetelnego sądu, przez co jest gwarantem konstytucyjnego prawa do sądu. Przy czym znaczenie uzasadnienia jest tym większe, im bardziej przesłanki podjęcia określonej decyzji są niedookreślone.

Podsumowując: zarówno orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, jak i polskich sądów (TK, SN) szeroko ujmuje prawo do sądu i immanentnie z nim związane prawo do rzetelnego procesu. Jak wynika z powyższych rozważań: gwarancją prawa do rzetelnego procesu jest prawo stron bycia wysłuchanym oraz prawo czytelnego ujawniania motywów rozstrzygnięcia sądowego. Sąd, prowadząc postępowanie, powinien dokonywać zadośćuczynienia prawu człowieka do rzetelnego, słusznego procesu. Z uwagi na fakt, iż sąd jest miejscem, w którym dokonuje się komunikacja w postaci licznych interakcji międzyludzkich, prawo do rzetelnego procesu musi uwzględniać potrzebę racjonalnego komunikowania się podczas procesu. Gospodarzem sytuacji komunikacyjnej mającej miejsce na sali rozpraw jest sędzia, przed którym stoi niezwykle trudne zadanie realizacji prawa do rzetelnego procesu. Dlatego też wydaje się zasadną postawioną hipotezą wskazującą, że by móc sprostać powyższemu zadaniu, niezbędne jest posiadanie odpowiednich kompetencji komunikacyjnych.

Kompetencje komunikacyjne sędziego

Jak wskazuje S.L. Stadniczeńko – „Zachowanie sprawiedliwości, wymogu bezstronności sędziego stawia przed nim bardzo wysokie wymagania w zakresie: wiedzy, wyobraźni, mądrości życiowej, rozważli, wrażliwości, doświadczenia, moralności, spokoju wewnętrznego i kompetencji komunikacyjnych” (Stadniczeńko, 2013, s. 11). Sędzia, który

posiada odpowiednie umiejętności, stanowi gwarancję realizacji zasady prawa do rzetelnego postępowania. Sytuacja komunikacyjna na sali rozpraw może kształtować się bardzo różnie w zależności od osobistych cech stron postępowania, ale nade wszystko uzależniona jest ona od umiejętności odpowiedniego prowadzenia rozprawy przez sędziego. R. Łyczywek zauważa, iż każdy z praktyków procesowych zna sędziów, pod których przewodnictwem niewyobrażalne jest wystąpienie komunikacyjnego incydentu podczas rozprawy. Są to sędziowie uprzejmi, posiadający autorytet nienaznaczony „atmosferą pokrzykiwania”. Sędziowie ci nadają rozprawie odpowiedni ton, a swoją postawą niejako „zobowiązują” wszystkich uczestników posiedzenia sądowego do uprzejmości, współdziałania i rzeczowości (Łyczywek, 1998, s. 38). Są to sędziowie, którzy posiadają odpowiednie umiejętności komunikacyjne.

Termin kompetencje komunikacyjne po raz pierwszy został użyty i wprowadzony do psycholingwistyki w 1970 r. przez R. Campbella i R. Walesa, którzy podkreślali umiejętność dostosowania języka do występującej sytuacji, określając kompetencję komunikacyjną jako wyższą niż kompetencja językowa umiejętność komunikacyjną, dosłownie „silną wersję kompetencji” (Campbell, 1970, s. 242–260). Termin ten doprecyzował D. Hymes, który wskazał, iż kompetencje komunikacyjne to nie tylko kompetencje gramatyczne, ale także zdolność ich użycia w różnych sytuacjach komunikacyjnych (Hymes, 1972, s. 269–293). Na potrzeby niniejszego artykułu za F. Grucza przyjęto, iż kompetencja komunikacyjna to specyficzna umiejętność posiadana przez rozmówców, którzy wykazują zdolność synchronizacji indywidualnych czynności werbalnych z obowiązującymi wzorcami łączenia wszystkich elementów kontekstu sytuacyjnego oraz przekształcenia ich w skuteczne działania tekstotwórcze (Grucza, s. 26).

Należy mieć ponadto na uwadze, że strony postępowania cywilnego częstokroć przedkładają chęć wygrania procesu nad chęcią prowadzenia skutecznej komunikacji na sali rozpraw. Sędzia powinien mieć świadomość specyfiki komunikatów, których nadawcami są strony postępowania cywilnego, ograniczeń związanych z pozycją, jaką zajmuje dany podmiot postępowania. Sędzia winien charakteryzować się niezwykle rozwiniętymi umiejętnościami

mi prowadzenia rozmowy na sali sądowej, ponieważ odpowiednio zbudowana przez niego sytuacja komunikacyjna może ograniczyć co najmniej zaburzenia ilości komunikatów, jego odpowiedniości oraz sposobu przedstawiania treści.

Biorąc pod uwagę rozważania teoretyczne dotyczące uwarunkowań kompetencji komunikacyjnych, kompetencje komunikacyjne sędziego będą analizowane z punktu widzenia: 1. **roli**, którą realizuje przewodniczący składu orzekającego; 2. cech osobowościowych i umiejętności (**przymiotów sędziego**); 3. **zachowań werbalnych**; 4. **zachowań niewerbalnych** sędziego oraz 5. prawidłowego **odbioru komunikatów** nadawcy.

Ad 1)

Rola sędziego

Sędzia organizuje i koordynuje czynności procesowe podczas posiedzeń. Sędzia sprawuje kierownictwo, które dzielone jest na kierownictwo formalne i materialne postępowaniem cywilnym, przy czym „pierwsze obejmuje wyłącznie formalną stronę tego postępowania i ma na celu zapewnienie mu prawidłowego biegu, drugie natomiast rozciąga się na sam przedmiot postępowania i ma na celu (...) doprowadzenie do prawidłowego zakończenia postępowania w sprawie” (Bładowski, 1999, s. 22). Sędzia powinien prowadzić posiedzenia i kierować ich przebiegiem w sposób zapewniający zachowanie powagi, efektywności i gwarancji procesowych stron, a także zasad postępowania cywilnego.

Kierownictwa sędziowskiego nie można sprowadzać jedynie do opanowania ceremoniału prowadzenia rozprawy sądowej zgodnego z procedurą cywilną. Wysoki poziom zawodowy sędziego obejmuje także konieczność posiadania wiedzy z zakresu komunikacji społecznej oraz psychologii sądowej. To bowiem umiejętności komunikacyjne sędziego wzbogacone wiedzą psychologiczną mają istotne praktyczne znaczenie – dzięki ich odpowiedniemu wykorzystaniu konstruowane są systemy diagnostyczne ułatwiające świadome i racjonalne podjęcie decyzji (Kozielecki, 1969, s. 7).

Zdaniem Autora – procedura, charakter i cel rozprawy cywilnej tylko w pewnym stopniu ograniczają możliwości naturalnego zachowania się jej

uczestników podczas posiedzenia sądowego. Przewodniczący rozprawy powinien zatem zabezpieczyć prawo do naturalnego zachowania się uczestników postępowania. Ze względu na ważną rolę społeczną, jaką odgrywa sędzia, należy wymagać od niego tzw. kultury sądenia polegającej na poprawnej organizacji, stosownych technik działania i efektywnego kierowania postępowaniem, a także odpowiednich kompetencji komunikacyjnych.

Jak wskazuje się w doktrynie – kultura sądenia ma istotny wpływ w utrzymaniu autorytetu sądu, w realizacji funkcji wymiaru sprawiedliwości zaufania społecznego, a także w utrzymaniu rangi zawodu sędziowskiego na wysokiej pozycji. Ma również wpływ „na oddziaływanie wychowawcze sądu na osoby uczestniczące w procesie, m.in. przez ujawnianie tła konfliktu, wskazanie sposobów eliminacji jego przyczyn w przyszłości, na osoby spośród publiczności obecnej na sali sądowej, a przez treść orzeczeń – oddziaływanie na społeczeństwo, kształtowanie jego świadomości obywatelskiej i kultury prawnej w duchu przestrzegania i poszanowania prawa i zasad współżycia społecznego, dialogowości” (Stadniczeńko, 2013, s. 9). Kompetencje komunikacyjne stanowią wyznacznik profesjonalizmu pracy sędziego (Stadniczeńko, 2008, s. 327).

Biorąc pod uwagę rolę, jaką odgrywa sędzia w postępowaniu cywilnym, i konieczność posiadania przez sędziego szczególnych kompetencji komunikacyjnych, podkreślenia wymaga umiejętność związana z kierowaniem rozprawą, polegająca na wyczuciu granicy między aktywnym uczestnictwem sędziego w rozprawie (zadawanie pytań i pouczanie stron o czynnościach procesowych) a koniecznością zachowania bezstronności przez sędziego.

By stworzyć odpowiednią sytuację komunikacyjną, sędzia powinien posiadać umiejętność prowadzenia rozmowy poprzez zadawanie odpowiednich pytań stronom postępowania. Nie można bowiem nie docenić roli pytań w kształtowaniu komunikacji na sali rozpraw, gdyż komunikowanie się na sali sądowej, opiera się w dużej mierze na zadawaniu pytań i udzielaniu odpowiedzi. Bezдушny i sformalizowany stosunek osób zadających pytania, trudne, czasem balansujące na krawędzi kultury i etyki pytania zadawane przez strony czy ich pełnomocników, a także udzielanie

odpowiedzi bez możliwości swobodnego wypowiedzenia się, ograniczanie wypowiedzi upominaniem, by wypowiadać się na temat, stwierdzeniami sądu, że dana kwestia nie dotyczy sprawy, „mogą spowodować wyczerpanie zasobów odpornościowych” pytanym (Gruza, 2009, s. 300).

Na jakość komunikacji na sali rozpraw wpływa zarówno treść zadawanych pytań, jak i sposób, w jaki są one zadawane. W przypadku przesłuchiwania świadków, w literaturze wskazuje się, iż stworzenie życzliwej atmosfery przez przesłuchującego powoduje możliwość uzyskania pełniejszej i bardziej wartościowej wypowiedzi. Odpowiednio ukształtowane pytania kreują „makrostrukturę całości działań jurysdykcyjnych” (Rzeszutko 2003, s. 151). Pełnią one stałe funkcje konstrukcyjne w całości działań o charakterze jurysdykcyjnym.

Ad 2)

Przymioty osobowe sędziego

Z dużym prawdopodobieństwem można przyjąć, że przymioty osobowe sędziego należą do czynników maksymalizujących jakość komunikacji podczas rozprawy. Sposób powoływania sędziów w Rzeczypospolitej Polskiej został ukształtowany w ten sposób, iż kandydat musi spełniać wiele przesłanek formalnych związanych z ukończeniem odpowiednich stopni edukacji. Nie sprawdza się natomiast posiadania odpowiednich predyspozycji i kompetencji komunikacyjnych przez kandydata, co stanowi błąd z uwagi na to, że kompetencje komunikacyjne stanowią jeden z niezbędnych przymiotów sędziego, który ściśle sprzężony jest z pozostałymi jego przymiotami, głównie cechami osobowościowymi.

Badania wykazują, iż oczekiwania stron postępowania cywilnego (zarówno w Polsce, jak i na świecie) są takie, by sędziowie byli wobec nich życzliwi, traktowali ich sprawiedliwie, a także by byli szczerze zainteresowani ich potrzebami i byli gotowi do rozważenia ich argumentacji. W sytuacji gdy sędzia traktuje strony uprzejmie, wykazuje troskę o zagwarantowanie przysługujących im praw, wówczas strony mają tendencję do postrzegania procesu jako sprawiedliwego (Tyler, 1990, s. 830–838; Jałoszewski, 2012, s. 17–18).

Na kompetencje komunikacyjne sędziego wpływają następujące przymioty osobowe sędziego – wysoka kultura osobista, inteligencja, cierpliwość, wyrozumiałość wobec innych, wnikliwość, stanowczość i rzeczowość, wysoka samokontrola emocjonalna, obiektywizm, rozległa wiedza ogólna i prawna, świadomość swoich kompetencji, ale także życzliwość i empatia. S.L. Stadniczeńko wyróżnia instrumentalne przymioty sędziego składające się na kompetencję komunikacyjną, a mianowicie są to: znajomość sposobów, technik przesłuchania, umiejętność nawiązywania odpowiedniego kontaktu z osobą przesłuchiwaną, umiejętność rozpoznania stanów psychicznych u danej strony lub świadka, umiejętność dopasowania sposobu przesłuchania do danej osoby (np. do poziomu intelektualnego, stanu emocjonalnego), umiejętność prowadzenia rozmowy, formułowania odpowiednich pytań, umiejętność wzbudzenia u osoby przesłuchiwanej poczucia zaufania, bezpieczeństwa, umiejętność dokonania wyboru istotnych informacji o przedstawianym zdarzeniu, o stronach czy o osobie świadka (Stadniczenko, 2013, s. 328).

Wysokie kompetencje komunikacyjne umożliwiają sędziemu współkształtować optymalną sytuację komunikacyjną, w ramach której umiejętnie może dążyć do sprawiedliwego rozstrzygnięcia sprawy cywilnej.

Ad 3)

Zachowania werbalne

Kompetencje komunikacyjne sędziego przejawiają się w umiejętności prowadzenia przez niego rozmowy, a więc w dużej mierze w odpowiednio dobranych zachowaniach werbalnych. Coraz częściej dochodzi się do wniosku, że kluczem do odpowiedniego komunikowania się przez prawników jest prostota języka (McElhaney, 2010, s. 7 i n.). Sędzia powinien być przede wszystkim zrozumiany przez strony postępowania, czyli w dużej mierze przez osoby nieposiadające wykształcenia prawniczego i niemających na co dzień do czynienia z językiem prawniczym. Ze względu na to, iż teksty aktów prawnych, na podstawie których przebiega dyskurs sądowy, wydają się nie być w dużym stopniu determinowane przez kryterium pragmatyczne odnoszące się do sytuacji komunikacyjnej mającej miejsce na sali rozpraw, to

od jakości wypowiedzi sędziego zależeć będzie poziom komunikatywności podczas posiedzenia sądowego.

W metodykach pracy sędziego podkreśla się zatem, iż „język sędziego zarówno w mowie, jak i piśmie powinien być poprawny, jasny i zrozumiały (...). W bezpośrednich wypowiedziach sędziego nie może zabraknąć zwrotów grzecznościowych; nie należy używać żadnych powiedzonek, zwrotów gwarowych, zwłaszcza trzeba wystrzegać się jakichkolwiek sformułowań złośliwych, tendencyjnych itp.” (Bładowski, 2005, s. 26). Sędzia powinien również stać na straży zachowań werbalnych innych uczestników postępowania i reagować w sytuacji korzystania przez nich z nieodpowiednich form językowych.

Pakiet oczekiwanych od sędziego werbalnych zachowań, mających na celu minimalizowanie potencjalnych barier w zrozumieniu przez strony postępowania komunikatów przewodniczącego na sali rozpraw odnaleźć można w przewodniku kierowanym do sędziów amerykańskiego stanu Kalifornia (*Handling Cases...*, s. 9–18). W odniesieniu do zachowań werbalnych czytamy tam, że sędzia na sali rozpraw winien: 1. komunikować się w sposób zrozumiały i uporządkowany; 2. być gotowym poświęcić trochę czasu na wyjaśnienie bądź przeformułowanie swojego komunikatu, jeżeli jest on niezrozumiały przez stronę; 3. posługiwać się przykładami w celu wyjaśnienia niektórych kwestii; 4. nauczyć się odpowiedniej wymowy nazwisk stron postępowania; 5. nie używać niedosłowności (sarkazmu, żartu, pochwał czy obwiniania), gdyż niedosłowny komunikat może być odebrany dosłownie; 6. unikać kolokwializmów, slangu, niejednolitego języka; 7. nie zadawać pytań poprzez zaprzeczenie; 8. podsumować lub przebudować komunikat strony w celu upewnienia się, że jest on dobrze zrozumiany; 9. nie przerywać wypowiedzi, chyba że jest to konieczne.

Wśród bardziej technicznych wskazówek sędziom zaleca się także: używanie prostych zamienników sformułowań prawniczych; formułowanie krótkich zdań; używanie języka w sposób konsekwentny; używanie strony czynnej; a nawet zaleca się nieużywanie bezokoliczników.

Z uwagi na bardziej oficjalny styl komunikowania się w Polsce – niektóre uproszczenia nigdy nie będą miały miejsca (np. zwracanie się po nazwi-

sku do strony). Jednakże warto niektóre z powyższych wskazań przenieść na grunt polskiego postępowania cywilnego, w szczególności wskazówki dotyczące minimalizowania barier w rozumieniu siebie na sali sądowej.

Ad 4)

Zachowania niewerbalne

Od jakości zachowań niewerbalnych sędziego zależy całość komunikacji na sali rozpraw. Jak wskazuje się w literaturze amerykańskiej – zachowania niewerbalne podmiotów postępowania sądowego (tj. prawników, świadków, stron) są modyfikowane na podstawie niewerbalnych sygnałów przesyłanych przez sędziego (Badziński, 1994, s. 309 i n.). Sędzia zatem „kieruje” rozprawą nie tylko poprzez świadome zachowania werbalne, lecz także często w nieświadomiony pozawerbalny sposób. To skład orzekający jest tym adresatem komunikatów stron postępowania, który ma zostać przekonany do racji stron, nic więc dziwnego, że uczestnicy posiedzenia sądowego będą bacznie przyglądać się sędziemu, odczytując także komunikaty wysyłane w sposób niewerbalny i próbując się w pewnym stopniu do nich dostosować (choćby nawet nie uświadamiając sobie tego procesu). Z kolei stanowcza komunikacja niewerbalna, jej zgodność z komunikatami werbalnymi wysyłanymi przez sędziego pozwala na budowanie jego autorytetu, przyczyniając się do zachowania porządku na sali rozpraw.

W literaturze angielskojęzycznej odnaleźć można sporą liczbę pozycji traktujących o wpływie komunikacji niewerbalnej sędziego na sędziów przysięgłych. W systemie *common law* zbadano dosyć dokładnie zachowania niewerbalne sędziego pod kątem postrzegania konkretnych zachowań sędziego przez przysięgłych jako ocen dowodów, stron, wypowiedzi prawników itd. (tak np. Blanck, 1991, s. 775–804; Collet, 2003, s. 403–422; Halverson 1997, s. 590–598; Searcy, 2005, s. 41–61).

W Stanach Zjednoczonych sędziemu daje się wiele wskazówek w celu efektywnego komunikowania się ze stronami postępowania kanałami niewerbalnymi: sędziowie powinni zachowywać otwartą postawę wobec stron, używając niewerbalnych zachowań w celu pobudzenia ich aktywności na sali sądowej. Są to: utrzymywanie kontaktu wzrokowego, stosowanie pauz,

prosta postawa ciała lub lekko pochylana w kierunku zeznającej strony, przechylenie głowy delikatnie w jedną stronę, używanie niegroźnego tonu głosu, gestykulowanie otwartymi dłońmi (*Handling*, s. 9–18). Aktywne słuchanie poprzez wysyłanie sygnałów niewerbalnych przez sędziego jest niezwykle istotne – fizyczna gotowość sędziego do wysłuchania strony postępowania (proste plecy, ciało przechylone delikatnie w kierunku rozmówcy, a nawet spoczywanie dwóch stóp płasko na podłodze) nie tylko powoduje, że rozmówca widzi zainteresowanie sędziego, ale także sprawia, że sędzia prawdopodobnie będzie słuchał bardziej uważnie. Ponadto sędzia powinien zwrócić uwagę na parazytyk, którym się posługuje. W celu usprawnienia komunikacji na sali sądowej ważne jest, by sędzia mówił głośno i wyraźnie, nie przesadzając przy tym, a także by mówił spokojnie i bez pośpiechu, a jeśli to konieczne – również powoli.

Zachowania niewerbalne sędziego muszą być więc wyważone i – z jednej strony – winny wskazywać na zainteresowanie sędziego daną sprawą (aktywne słuchanie), z drugiej natomiast – umacniać autorytet sędziego poprzez stanowczą komunikację niewerbalną, spójną z aktywnością werbalną.

Ad 5)

Odbiór komunikatów

Niezwykle ważną kompetencją komunikacyjną sędziego, sprzyjającą wydawaniu sprawiedliwych rozstrzygnięć, jest umiejętność spostrzegania i prawidłowego odbioru komunikatów nadawcy, umiejętność prawidłowego odczytywania intencji mówiącego (np. strony, świadka). Oczywiście nie ma reguł gwarantujących sukces w poprawnym odczytywaniu komunikatów nadawcy wysyłanych zarówno poprzez zachowania werbalne, jak i niewerbalne. Można jednak w pewnym przybliżeniu mówić o wskaźnikach werbalnych i pozawerbalnych mogących cechować osobę kłamiącą. Wiele obserwacji na temat rozpoznawania takich komunikatów poczynił P. Ekman (Ekman, 1992), który wskazuje, iż w kłamiących wypowiedziach zaburzona zostaje konstrukcja wypowiedzi (wskaźniki werbalne kłamstwa), pojawiają się zatem zawikłane, nielogiczne konstrukcje, w których są liczne spójniki, pauzy stają się dłuższe, występują różne błędy językowe, tj. jąkanie, prze-

stawianie wyrazów, głosek, przejęzyczenia. Natomiast możliwe wskaźniki niewerbalne charakterystyczne dla osób kłamiących to zwiększenie liczby gestów, ruchów automanipulacyjnych, częstsze zmiany pozycji ciała, częste mruganie. Wyróżnić można także mimiczne wskaźniki kłamstwa – tj. sztuczny, asymetryczny uśmiech (związany z asymetrią półkulową).

By właściwie odczytywać komunikaty krzyżowo przesyłane na sali sądowej, by móc kierować rozprawą w sposób bezstronny i obiektywny, sędziowie muszą stale pracować nad wyzbyciem się złudzeń poznawczych oraz uprzedzeń, które głęboko są zakorzenione w świadomości każdego człowieka. Badania wykazują, że wśród sędziów (podobnie jak wśród innych grup) mogą pojawić następujące złudzenia poznawcze (Guthrie, 2001, s. 777): 1. „zakotwiczenie”, polegające na dokonywaniu ocen na podstawie tak naprawdę nieistotnych pierwszych informacji, które docierają do oceniającego; 2. „umieszczanie w ramach”, czyli kalkulowanie zysków i strat, wybieranie mniej ryzykownych opcji; 3. „złudzenie perspektywy czasu”, postrzeganie minionych wydarzeń jako bardziej przewidywalnych, niż w rzeczywistości były; 4. „reprezentatywność”, czyli pomijanie ważnego tła statystycznego na rzecz informacji indywidualizujących; 5. „egocentryzm” polegający na przecenianiu własnych umiejętności. Do powyższych złudzeń poznawczych dodać można jeszcze inne błędy w ocenianiu wymieniane przez psychologów (więcej: Cialdini, 2004, s. 157 i n.). Są to np. efekt aureoli, efekt kontrastu, efekt pierwszeństwa, efekt świeżości itd. Ponadto sędziowie narażeni są na niebezpieczeństwo prowadzenia rozprawy w taki sposób, by potwierdzona została ich wstępna hipoteza na temat danej sprawy. Wiedza na temat powyższych złudzeń poznawczych pozwala sędziom stać się bardziej wrażliwymi na niezamierzone uprzedzenia, które mogą nimi kierować. Sędziowie powinni uświadamiać sobie możliwość pewnego wpływu złudzeń na wydawane przez nich rozstrzygnięcia.

Niezamierzone błędy postrzegania oparte na stereotypach i uprzedzeniach towarzyszą praktycznie każdemu procesowi poznawczemu, dotyczą również sędziów, którzy mają za zadanie rozpoznać i rozstrzygnąć daną sprawę. Sędziowie, którzy rozumieją mechanizmy stronniczych zachowań i starają się je wyeliminować, pozwalają budować prawdziwie neutralny wy-

miar sprawiedliwości. Sędzia, by wydać, sprawiedliwy wyrok musi znaleźć sposób, by pokonać i przekroczyć tzw. barierę niechęci (Łętowska, 2008, s. 231–232). To bowiem, że bariera taka występuje, jest oczywiste – sędzia nie jest wolny od emocji, tak jak każdy człowiek.

Zakończenie

Sędziowie, którzy posiadają wysokie kompetencje komunikacyjne, potrafią uzyskać więcej informacji od stron postępowania cywilnego, na podstawie których zostanie podjęta decyzja i wydane rozstrzygnięcie. Badania przeprowadzone w Stanach Zjednoczonych wykazują, iż odpowiednia komunikacja na sali rozpraw skutkuje wyższym poziomem dobrowolnej realizacji orzeczeń sądowych w sprawach rodzinnych (Eckberg, 2004). Potwierdzenie znajduje zatem teza, że odpowiednio ukształtowana sytuacja komunikacyjna przez sędziego charakteryzującego się wysokim poziomem kompetencji komunikacyjnych sprawia, iż wzrasta jakość orzeczeń sądowych, dzięki czemu prawo do rzetelnego procesu sądowego może być rzeczywiście realizowane. Ponadto rośnie autorytet samego sędziego oraz szacunek obywateli do wymiaru sprawiedliwości.

REFERENCES:

- Badziński D.M., Pettus A.B. (1994), *Nonverbal involvement and sex: effects on jury decision making*, „Journal of Applied Communication Research” nr 22
- Bładowki B. (1999), *Sędzia cywilista*, Kraków.
- Bładowski B. (2005), *Metodyka pracy sędziego cywilisty*, Kraków.
- Blanck P.D. (1991), *What empirical research tells us: Studying judges' and juries' behavior*, „American University Law Review”, nr 40(2)
- Campbell R., Wales R. (1970), *The Study of Language Acquisition*, [w:] *New Horizons in Linguistics*, Harodsworth
- Cialdini R. (2004), *Wywieranie wpływu na ludzi. Teoria i praktyka*, Gdańsk
- Collett M.E., Kovera M.B. (2003), *The effects of British and American trial procedures on the quality of juror decision making*, „Law and Human Behavior” nr 27(4)

- Eckberg D., Podkopacz M. (2004), *Family Court Fairness Study*, Fourth Judicial District of the State of Minnesota
- Ekman P. (1992), *Telling lies – clues to deceit in the marketplace politics and marriage*, New York–London
- Gąsiorowska M. (2013), *Odkrywanie Konwencji*, „Kwartalnik o Prawach Człowieka”, nr 2/6
- Grucza F. (1992), *Kulturowe determinanty języka oraz komunikacji językowej*, [w:] F. Grucza (red.), *Język – kultura – kompetencja kulturowa*, Warszawa
- Gruza E. 2009, *Psychologia sądowa dla prawników*, Warszawa
- Guthrie C., Rachlinski J., Wistrich A. (2001), Inside the Judicial Mind, „Cornell Law Review”, nr 86
- Halverson A.M., Hallahan M., Hart A.J., Rosenthal R. (1997), *Reducing the biasing effects of judges' nonverbal behavior with simplified jury instructions*, „Journal of Applied Psychology” nr 82(4)
- Handling Cases Involving Self-Represented Litigants. A Benchguide for Judicial Officers*, San Francisco 2007, dostępny na oficjalnej stronie sądownictwa powszechnego w amerykańskim stanie Kalifornia pod adresem www.courts.ca.gov/documents/benchguide_self_rep_litigants.pdf (dostęp: 25 czerwca 2019 r.)
- Hymes D. (1972), *On Communicative Competence*, [w:] J.B. Pride, J. Holmes, *Sociolinguistics*, Harmondsworth
- Jałoszewski M. (2012), *Sędzia idealny*, „Na Wokandzie”, nr 1(11)
- Kozielecki J. (1969), *Psychologia procesów przeddecyzyjnych*, Warszawa
- Łazarska A. (2012), *Rzetelny proces cywilny*, Warszawa
- Łętowska E. (2008), *Sądy a gwarancje niezależności*, [w:] Ł. Bojarski (red.), *Sprawny sąd. Zbiór dobrych praktyk*, część druga, Warszawa
- Łyczywek R. (1998), *Szkice z psychologii sądowej*. Szczecin, Oficyna „In Plus”.
- Morawski L. (2003), *Główne problemy współczesnej filozofii prawa. Prawo w toku przemian*, Warszawa
- Nowicki M.A. (2010), *Wokół Konwencji Europejskiej*. Komentarz do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, LEX
- Pietrzkowski H. (2005), *Prawo do rzetelnego procesu w świetle zmienionej procedury cywilnej*, „Przegląd Sądowy”, nr 10

- Pietrkowski H. (2009), *Metodyka pracy sędziego w sprawach cywilnych*, Warszawa
- Rzeszutko M. (2003), *Rozprawa sądowa w świetle lingwistyki tekstu*, Lublin
- Searcy M., Duck S., Blanck P. (2005), *Nonverbal behavior in the courtroom and the „Appearance of Justice”*, [w:] R. Riggio, R. Feldman (red.), *Applications of nonverbal communication*, New York
- Stadniczeńko J. (2008), *Kompetencje komunikacyjne jako wyznacznik profesjonalności prawników*, „Opolskie Studia Administracyjno-Prawne” nr V, s. 327
- Stadniczeńko S.L. (2013), *Rozprawa sądowa częścią składową sfery komunikacyjnej w przestrzeni jurysdykcyjnej*, [w:] Z. Władek (red.), *Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Romanowi A. Tokarczykowi. Księga życia i twórczości*, t. V PRAWO, Lublin
- Tyler S. (1990), *The Psychology of Procedural Justice: A Test of the Group-Value Model*, „Journal of Personality and Social Psychology” nr 57 (5).

